Industrieën langs de Vecht in noord-Breukelen

B. Barelds
Vrijheidslaan 126, 3621 HK Breukelen

Inleiding

In de loop van de 11de tot de 14de eeuw ontstonden een aantal kastelen langs de rivier de Vecht - eigenlijk een stukje Rijn. Vervolgens kwamen in de gouden 17de eeuw de buitenplaatsen tot stand. Ook mogen de oude forten niet onvermeld blijven. Maar ondanks de gunstige ligging aan een goede waterweg vonden tot aan ca. 1900 in Breukelen (-Nijenrode en -St. Pieters) langs de Vecht weinig industriële activiteiten plaats, op een tweetal steenfabrieken op de grens met de gemeente Maarssen na.

Geen wonder ook, zult u zeggen. Deze passen toch in het geheel niet in de entourage. Bovendien, waar zou dat dan moeten? Aan de oostzijde ligt vlak langs de Vecht het Zandpad als obstakel en aan de westzijde vormt de Straatweg een belemmering. Toch waren er wel degelijk mogelijkheden. Dat werd duidelijk aan het eind van de 19de en het begin van de 20ste eeuw. Zowel ten zuiden als ten noorden van het dorp ontstond een industrieterrein van geringe omvang. Wanneer echter de jaren tachtig van deze eeuw zullen zijn verstreken, zal slechts weinig meer aan deze ontwikkelingen herinneren. De oorspronkelijke opstallen op het zuidelijke terrein zijn inmiddels geamoveerd, terwijl ook belangrijke veranderingen op til zijn op het noordelijk van de dorpskern gelegen terrein. Een aantal oudere inwoners van Breukelen zal ongetwijfeld met enige nostalgie terugdenken aan de jaren toen zij daar mochten werken en op warme dagen tijdens de lunchpauze verkoeling zochten langs de Vecht.

Daar de op het noordelijke terrein gestichte gebouwen thans nog aanwezig zijn, zal eerst de aandacht naar dit gebied uitgaan. In een volgend artikel zal het zuidelijk van het dorp gelegen terrein aan de orde komen.

Het noordelijke terrein wordt als volgt begrensd: in het oosten de Vecht, in het noorden de grens met de gemeente Loenen (oftewel de buitenplaats Vijverhof, waarin thans het Limnologisch Instituut is gevestigd), in het westen de Straatweg, en in het zuiden het pand Straatweg 246.

Hoe zag het terrein ten noorden van de "Zonnebloem" (Straatweg 232) er uit ten tijde van de eeuwwisseling? Er stond slechts een tweetal dubbele huisjes langs de Straatweg, één op de plaats van het huidige pand Straatweg 234 (afgebroken en vervangen) en één nu genummerd Straatweg 246 (nog bestaand). Tussen Straatweg 234 en 246 lagen de tuinderij en kwekerij "Vecht en Hoff" (van Sterkenburg). Ten noorden van laatstgenoemd perceel loosde het waterschap Breukelerwaard zijn overtollige water. Voor het overige bestond het volgens het kadaster uit erf (boomgaard), riet en water. Aan de noordzijde zou de visvijver van Weerestein hebben gelegen.

Bronwasser

Aan de inrichting van het noordelijke industrieterrein is onverbrekelijk de naam verbonden van Johan Wilhelm Bronwasser, geboren 24 april 1884 te Sliedrecht. Hij was werkzaam in de (natte) aannemerij (grond- en beschoeiïngswerkzaamheden). Toen hij in Utrecht woonde ontmoette hij Gerdina Petronella de Jong, geboren op 23 december 1888 te Breukelen-Nijenrode, met wie hij op 26 maart 1909 trouwde. Het jonge gezin vestigde zich aan het Korenpad in Breukelen. Er werden vier kinderen geboren.

Al vrij spoedig na zijn huwelijk begon Bronwasser voor eigen rekening. Hij kocht daartoe in 1913 een schuur voor het drogen van hout - gelegen in het dorp - van Dirk Veenman, wagenmaker te Breukelen. Dat het hem voor de wind ging bleek ondermeer uit het feit dat het gezin Bronwasser reeds in 1915 kon verhuizen naar het pand Straatweg 192 (thans bewoond door de heer E.G. Wijers), alsmede uit de sterke uitbreiding van zijn bedrijf (aankoop van heimachines, schepen en sleepboten).

De schuur van Veenman werd dra te klein en er moest naar een andere vestiging worden omgezien. Het oog viel op het terrein gelegen ten noorden van de tuinen van Sterkenburg. De schuur van Veenman werd in 1919 afgestoten en te zelfder tijd slaagde hij er in een gedeelte van het noordelijke industrieterrein aan te kopen. Begonnen werd met een oppervlakte van 2100 m^2, vrij spoedig daarna aangevuld met nog enkele percelen erf en water tot een totale oppervlakte van 16.910 m^2. Langs de

Afb. 1. Het bedrijf van Bronwasser in vogelvlucht, omstreeks 1928. Duidelijk zichtbaar is de grote opslagplaats in de open lucht, waar het beton steeds nat gehouden werd teneinde goed te kunnen harden.

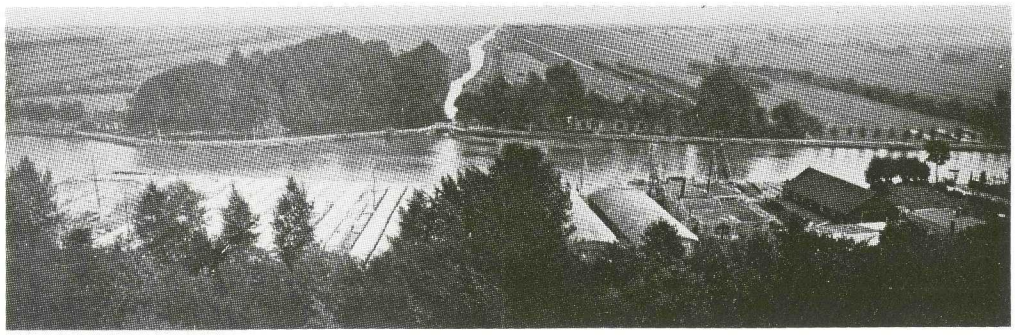

Afb. 2. Overzicht van het fabrieksterrein van Bronwasser, omstreeks 1928.

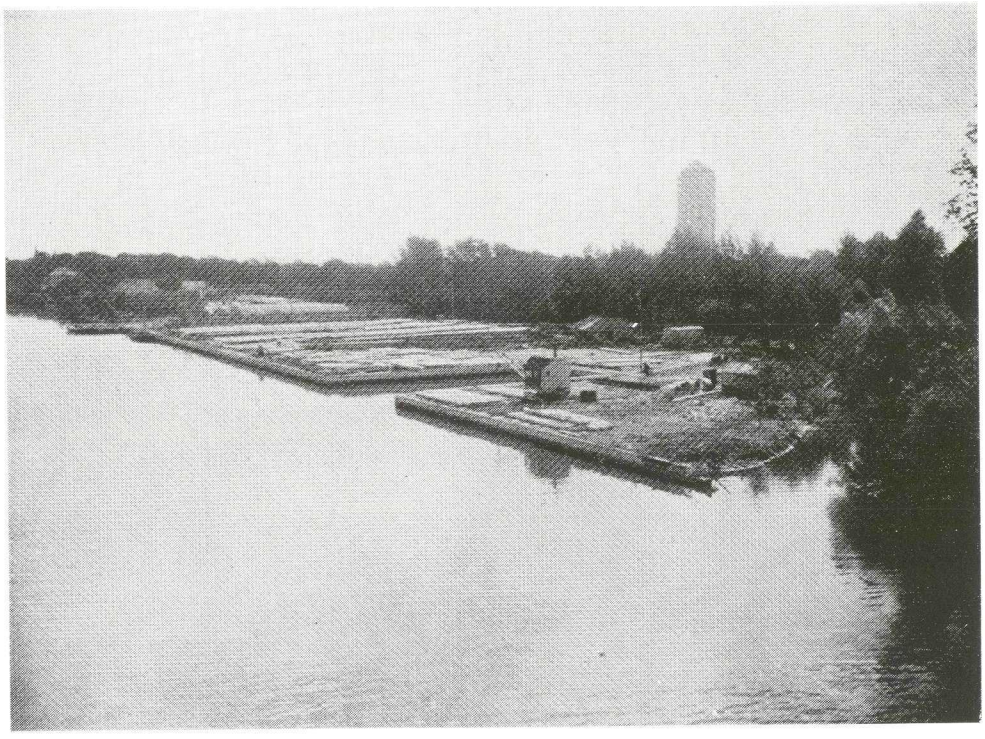

Afb. 3. Het bedrijfsterrein van Bronwasser omstreeks 1928, gezien vanaf de Vechtzijde, met de watertoren van Breukelen op de achtergrond.

Vecht werd een damwand van beton aangebracht en er werd begonnen met ophoging van het terrein met grond afkomstig van andere werken (Afbeelding 1). Tegelijkertijd werden op het zuidelijke gedeelte van het terrein loodsen gebouwd, aanvankelijk van hout en deels open. In 1924 was het gehele complex opgevuld met kantoor, werkplaatsen, loodsen en opslag. Twee overzichtfoto's verduidelijken een en ander (Afbeeldingen 2 en 3). Het gehele terrein met de daarop aanwezige opstallen werd in 1926 ingebracht in de N.V. Industrieele Maatschappij voorheen J.W. Bronwasser Czn.

Het bedrijf omvatte het maken en construeren van fundaties in de ruimste zin van het woord. Naast hout en ijzer werd ook het voor die tijd moderne bouwmateriaal

gewapend beton gebruikt. Onder fundaties werden begrepen: het uitvoeren en construeren van fundaties op houten heipalen (fundaties onder toepassing van de door het bedrijf gepatenteerde betonopzetters of oplangers op houten palen); het construeren, maken en heien van betonpalen naar elk systeem; toepassing van het speciale spuitsysteem voor fundatiepalen van het bedrijf (volgens hun eigen octrooi nr. 8231); het speciale systeem van het bedrijf voor het ondervangen of funderen van gebouwen waarbij niet geheid mocht worden, de zogenaamde "Sta-bro"-palen; en het uitvoeren en ontwerpen van alle daarbij voorkomende beton- en gewapend-betonwerken.

Het onderhoud van werktuigen, motoren enz. en het construeren van ijzeren onderdelen ten behoeve van uit te voeren werken vonden plaats in eigen beheer, evenals het verwerken van betonijzer (Afbeeldingen 4 en 5).

Aan het maken van de betonspecie werd veel zorg besteed. De betonpalen en betonopzetters werden van een op speciale wijze bereide beton gemaakt. Verbrijzelen of afbrokkelen door het van grote hoogte vallende heiblok diende immers te worden voorkomen.

In 1922 werd begonnen met de fabricage van "opzetters". Deze opzetter of oplanger dankte zijn goede resultaat aan het feit dat de verbinding tussen paal en opzetter op natuurlijke wijze werd verkregen, zonder bout door of pen aan de paal, maar eenvoudig als navolging van de van oudsher gebruikelijke heiband, door de opzetter evenzo op een paal te heien. De hoeveelheid gebruikte Bronwasser-opzetters steeg in het vijfde jaar dat deze in de handel waren reeds tot boven de 100.000. Voor zover bekend was Bronwasser gedurende enkele jaren de enige die deze opzetters kon maken en maakte. Ook het transport vond plaats in eigen beheer, zowel per dekschuit als per as (zie Afbeelding 6).

In 1929 werd een Italiaans bedrijfje overgenomen, waar zogenaamde gecentrificeerde betonpalen, straatlantaarns en rioolbuizen werden

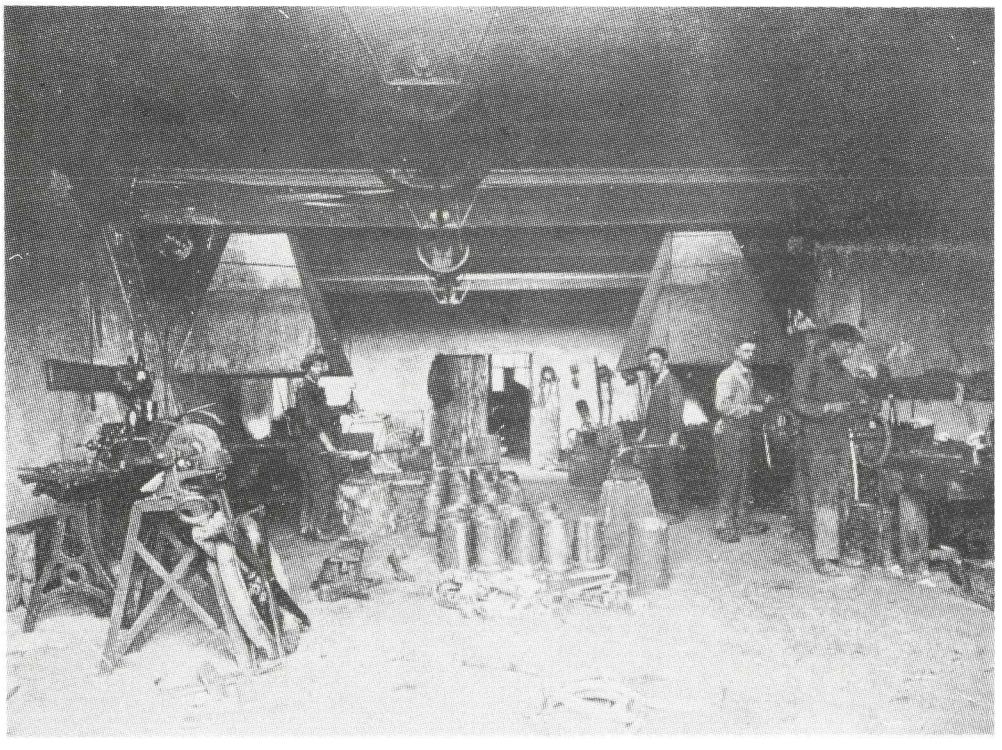

Afb. 4. Machinefabriek en smederij van Bronwasser, omstreeks 1928.

Afb. 5. Het verwerken van betonijzer bij Bronwasser, rond 1928, waarbij spiraalbewapeningen vervaardigd werden; de maat en afstand speelden hierbij een belangrijke rol.

gemaakt. Deze activiteit werd na de overname verplaatst naar Breukelen.In 1930 werd een gebouw over de drie kort tevoren gebouwde loodsen aangebracht en werd het bedrijf als het ware gesplitst. In het zelfde jaar werd ook de in de gemeente Loenen gelegen buitenplaats "Vijverhof" aangekocht. Het gedeelte van deze buitenplaats dat grensde aan "Over Holland" werd vrij spoedig na de verwerving verkaveld. waarna er een drietal woningen verrezen (onder andere "'t Lammetje", gelegen aan de Straatweg).

Het bedrijf floreerde en breidde snel uit (Afbeelding 7). Toen het bijvoorbeeld de opdracht verwierf de houten beschoeiïng langs het Merwedekanaal gedeeltelijk te vernieuwen en geen overeenstemming met houtzagerijen kon worden bereikt over de levering van de benodigde damwand, besloot men de damwand in eigen beheer te maken. Het daartoe benodigde hout werd uit Scandinavië aangevoerd en houtbewerkingsmachines werden aangeschaft. Daartoe werden op het terrein drie loodsen gebouwd (op de plaats waar nu "Groko" is gevestigd). In deze jaren bereikte het bedrijf zijn absolute top. Bronwasser kon toen ook het pand Straatweg 242 laten bouwen (thans bewoond door H.H.J. Doude van Troostwijk).

Aan de hierop volgende afnemende bedrijvigheid was onder meer de economische malaise debet. Met de bedrijvigheid ging het steeds sneller bergafwaarts. Op 3 oktober 1940 overleed Bronwasser. Voor het bedrijf werd een beheerder aangesteld. In 1941 moest het zuidelijke gedeelte van het industrieterrein worden verkocht. Op het overblijvende terrein werd

Afb. 6. Het hoofdkantoor van Bronwasser omstreeks 1930, met de straatlantaarns en de transportafdeling.

"Bronwasser" als fabriek van betonprodukten voortgezet.

Na de Tweede Wereldoorlog (10 mei 1945) ging - in verband met de wederopbouw van ons land - het bedrijf opnieuw van start, met als voornaamste produkten betonopzetters en granieten lantaarnpalen (deze hebben lange tijd dit gedeelte van de Straatweg ontsierd; ze werden namelijk verticaal opgeslagen). Het werd geen succes. In 1951 werd het bedrijf verkocht aan de N.V. Metaalbewerkings- en Handelmaatschappij "Maarssen".

Efa

De nieuwe eigenaar van het in 1941 verkochte deel van het terrein van "Bronwasser" werd Johannes Andries Christiaan Malchus uit Amsterdam. In 1944 ging het bedrijf over in de C.V. Metaalwarenfabriek Malchus. Malchus was eigenaar van de stofzuigerfabriek Efa, gevestigd te Amsterdam. De nieuwe vestiging in Breukelen ging als zelfstandige onderneming met een eigen administratieve afdeling van start onder de naam Efa-Union (Directeur J.A.C. Malchus). Na opneming van het Amsterdams Handelsbureau Corema enige tijd later werd de naam gewijzigd in Efa-Corema (mede-directeur werd A.D. Greidanus). De produktie werd aanvankelijk bepaald tot onderdelen voor stofzuigers ten behoeve van het Amsterdamse bedrijf. Ook werden opdrachten voor derden uitgevoerd. Geleidelijk kwam men met eigen produkten op de markt, zoals straalkachels, kookplaten en strijkbouten. Materiaalgebrek leidde er in 1944 toe, dat een arbeidstijdverkorting moest worden ingevoerd, waarbij de produktie beperkt werd tot de zogenaamde "noodkacheltjes". Deze van plaatijzer gemaakte ronde

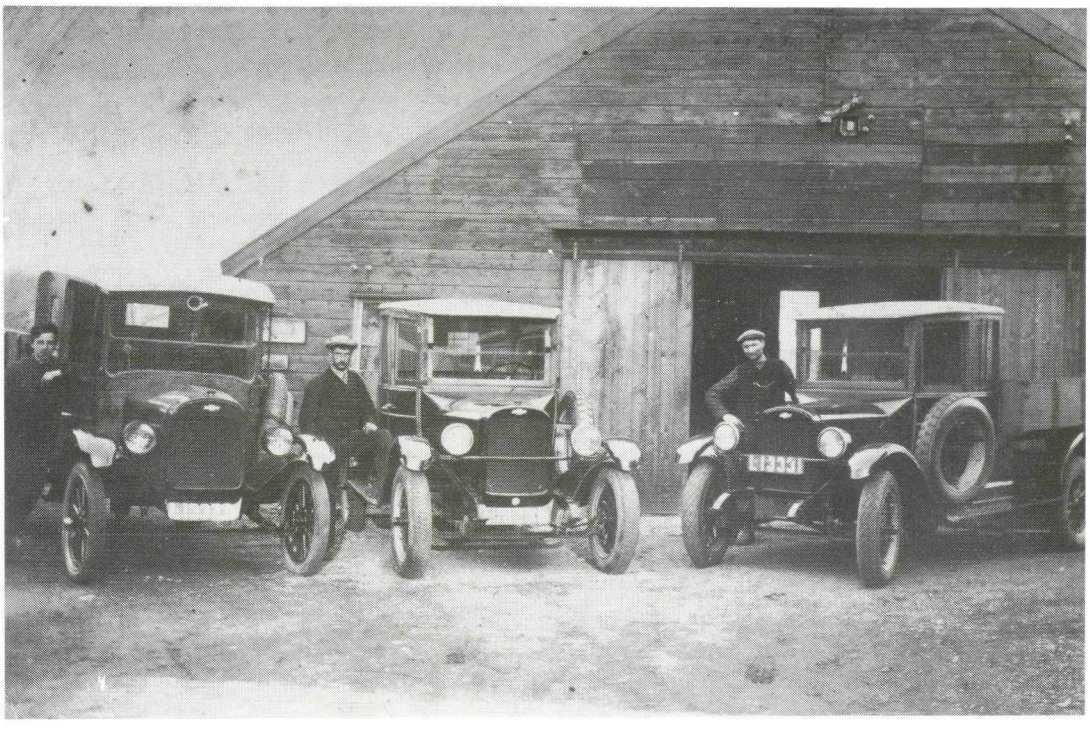

Afb. 7. Motor-vrachtwagens voor wat rond 1930 gold als sneltransport van de betonnen opzetters van Bronwasser.

komfoortjes (doorsnede ongeveer 20 cm) werden in de oorlogsjaren als kooktoestel gebruikt. Het apparaat diende daartoe op de normale kolenkachel te worden geplaatst, waarvan eerst de vuldeksel was verwijderd teneinde de nodige "trek" te verkrijgen. Met wat houtspaanders en ander brandbaar afval kon in zo'n noodkacheltje een vuurtje worden gemaakt om iets te verwarmen of met veel moeite aan de kook te brengen.

In de oorlogsjaren werd ook Efa-Corema - evenals talloze andere bedrijven - gedwongen een deel van het produktieapparaat in dienst te stellen van de Duitse weermacht. Er werd een kleine draagbare etensketel geproduceerd, welke met riemen op de rug kon worden bevestigd voor het transport van voedsel naar de oorlogslinies. Het enige, maar in die tijd niet te onderschatten belang, was dat alle personeelsleden de beschikking kregen over een "Ausweis", en vrijgesteld werden van tewerkstelling in Duitsland. Het aantal personeelsleden bedroeg toen ongeveer 100.

In 1943 kocht Malchus de buitenplaats "Vijverhof". In het door hem geschreven boekwerkje "Vijverhof" vermeldt hij onder meer:

> . . . . na 1875 is het huis steeds aan verschillende families verhuurd geweest. Zoo werd tot aan het begin van de twintigste eeuw (ongeveer 1902) het huis bewoond door den adjunct-commies van de Provinciale Griffie te Utrecht, Hendrik van Notten. Toen deze in 1902 zijn vaste domicilie te Utrecht had, werd Vijverhof nog door hem gebruikt om er zijn Zondag door te brengen. Na Hendrik van Notten werd Willem Barend Westerman, gehuwd met een zekere Juffrouw Smithuyzen, verwante van de bekende ABC-cigarettenfabrikant, bewoner van Vijverhof, zij het slechts voor een luttele twee jaren. Daarna nam van 1905 tot 1909 de bekende jurist J. van Hamel zijn intrek op het oude buiten van Jhr. Pieter Clifford.

De jaren na 1909 brachten voor het eens zoo prachtige landgoed weinig vertier. De telkens terugkeerende hooge waterstanden die de vijvers van het buitengoed deden overloopen en de tuinen onbegaanbaar maakten, waren waarschijnlijk één der oorzaken van het sporadisch bezoek.

Bovendien eischte de fiscus een ruim deel van het kapitaal der families, die dergelijke groote buitens wilden bewonen. Weinigen werden in staat gesteld de zware fiscale lasten te dragen. Het valt dan ook niet te verwonderen, dat nadat de Van Luttervelds in 1923 en de Van Beusekoms in 1926 Vijverhof hadden verlaten, het huis gedurende langen tijd leeg heeft gestaan. In het voorjaar van 1943 zagen de vreedzame bewoners van Loenen en Breukelen ineens, hoe op een goeden dag een aantal metselaars, timmer- en tuinlieden het ergerlijk verwaarloosde huis en den rijk door onkruid en woekerplanten overgroeiden tuin onder handen namen. Naarstig werd er gearbeid. Zoo werden de grauwe muren van de dorre klimopplanten ontdaan en opnieuw gewit, de tuin geheel omgespit en van jonge aanplant en kleurrijke bloemperken voorzien. Velen zullen zich toen afgevraagd hebben wat thans de bestemming van het oude huis wel zou zijn. Spoedig verkondigde een groot bord: "**Hier wordt gevestigd een tehuis voor ongehuwd personeel van de Efa-Corema**".

Enkele weken later, op 21 Mei 1943 werd het tehuis op feestelijke wijze geopend. De vele genoodigden, die een rondgang door het huis maakten, zullen met verbazing hebben geconstateerd wat er in het korte tijdsbestek van acht weken gewrocht werd. Het oude landhuis van toen had een metamorphose ondergaan. Het rijk en comfortabel ingerichte interieur, met een bibliotheek, twee biljartkamers, een eet- en conversatiezaal viel al direkt bij iedereen in den smaak. De binnenhuis-architect Tepas en zijn medewerkers hebben zich dan ook inderdaad op meesterlijke wijze van hun taak gekweten. En nu het Vijverhof-leven op volle toeren draait, de bewoners wat zijn ingeburgerd, komen de kosten en de moeite, die aan het interieur zijn besteed, langzamerhand tot hun recht. Binnen de vier wanden van de eet- en conversatiezaal is al menig feestelijke gebeurtenis op gezellige wijze gevierd, terwijl de spreuk boven de schoorsteen in de bibliotheek: "Gaat tot de mieren en wordt wijs", al enkelen er toe gebracht heeft de winteravonden met studie en lectuur te verkorten.

De reden voor die aankoop werd door Malchus als volgt verwoord:

Waarom ik Vijverhof heb aangekocht is een vraag, die velen zich zullen stellen en waarop ik dan in het kort wil antwoorden. Het leven is voor ieder van ons momenteel zeer moeilijk, voor de één in mindere - voor de ander in méérdere mate. Gaarne zou ik iedereen van ons personeel het zoodanig naar den zin maken, zooals ik dat op Vijverhof tracht te doen. Ik heb mij echter wat Vijverhof betreft voorloopig moeten beperken tot ongehuwd personeel, dus tot hen, die voor het meerendeel kamer- en pensionbewoners zouden zijn. Mijn gedachten bij de oprichting van Vijverhof waren als volgt: Een mooie omgeving, 'n luxieus interieur, veel sport op elk gebied, zoals tennissen, boksen, kogelstooten, speerwerpen, zeilen, biljarten, enz. stimuleeren de drang om vooruit te komen, terwijl er zorg voor kan worden gedragen, dat de eigen geestelijke ontwikkeling van deze bewoners gelijken tred houdt met hun vakkennis. Bevoegde leiders uit mijn eigen bedrijf zullen daartoe, naar ik vertrouw, technische beschouwingen zoowel van theoretische - als van praktische aard geven over werkwijzen, welke bij de vervaardiging van Efa-produkten in de diverse afdeelingen worden gevolgd. Er wordt dus aandacht besteed aan de geestelijke en lichamelijke belangen der bewoners in het algemeen. Ook de materieele verzorging behoort goed te zijn; al het mogelijke moet worden gedaan om het eeten zoo voedzaam en smakelijk op te dienen, terwijl op het gebied van hygiëne de meest gunstige voorwaarden dienen te worden geschapen. Voorts heb ik mij Vijverhof gedacht als herstellingsoord voor diegenen van ons personeel, die zwak zijn, of ziek zijn geweest. Ik verwacht echter iets terug. Ik verwacht ontwikkelde, werklustige en energieke mannen, mannen die gezien hebben wat met doorzettingsvermogen en hard werken te bereiken valt, mannen die zich tegen de invloed van luxe hebben leeren verzetten, maar de voordeelen daaruit voortvloeiende te hunnen gunste zullen kunnen gebruiken en tevens ten gunste van mijn fabriek en de Nederlandsche Industrie. Ik hoop van harte, dat mijn ideaal verwezenlijkt zal worden en dat er uit Vijverhof mannen zullen voortkomen, die later een waardige plaats in de maatschappij zullen bekleeden. U zult nieuwsgierig zijn naar het resultaat, dat ik hiervan verwacht. Ik ben optimistisch; er zullen er ook falen, dat weet ik, ook teleurstellingen zullen er zijn, maar de toekomst zal leeren of het goedgedaan is.

Hazemeyer

Helaas begon Malchus zijn doelstelling te realiseren onder steeds verslechterende oorlogsomstandigheden. Daardoor was het moeilijk om de opzet te doen slagen. Herinneringen van hen, die in Vijverhof gehuisvest zijn geweest, blijken niettemin nog steeds positief te zijn.

Na de bevrijding in mei 1945 werd de produktie hervat. Deze hernieuwde start scheen aanvankelijk succesvol. Spoedig echter doemden financiële moeilijkheden op, die in juni 1947 uitmondden in de verkoop van het fabriekscomplex aan de N.V. Fabriek van Electrische Apparaten voorheen F. Hazemeyer en Co. te Hengelo. Dit bedrijf had ten tijde van de overname grote langlopende orders van onder andere de marine en zocht dientengevolge naar uitbreidingsmogelijkheden. Daar kwam nog bij, dat het bedrijf in Hengelo grote schade had opgelopen door oorlogshandelingen. Breukelen bleek door haar centrale ligging (tussen Amsterdam en Rotterdam), het aanwezige personeelsbestand van Efa-Corema, alsmede het aanwezige machinepark een ideale plaats (zie de luchtfoto in Afbeelding 8).

De grote vraag naar arbeidskrachten, welke het aanbod overtrof, maakte dat ook Hazemeyer buitenlandse werknemers moest aantrekken, waaronder Grieken, Italianen, Marokkanen, Turken en Antillianen. Omstreeks 1960 werd een topbezetting bereikt van ongeveer 225 mensen. In deze periode werden tal van uitbreidingen en verbouwingen gerealiseerd, onder andere ten behoeve van de tekenkamer en de verfspuiterij. Het produktiepakket was vrij uitgebreid, waarbij veel apparatuur voor scheeps- en

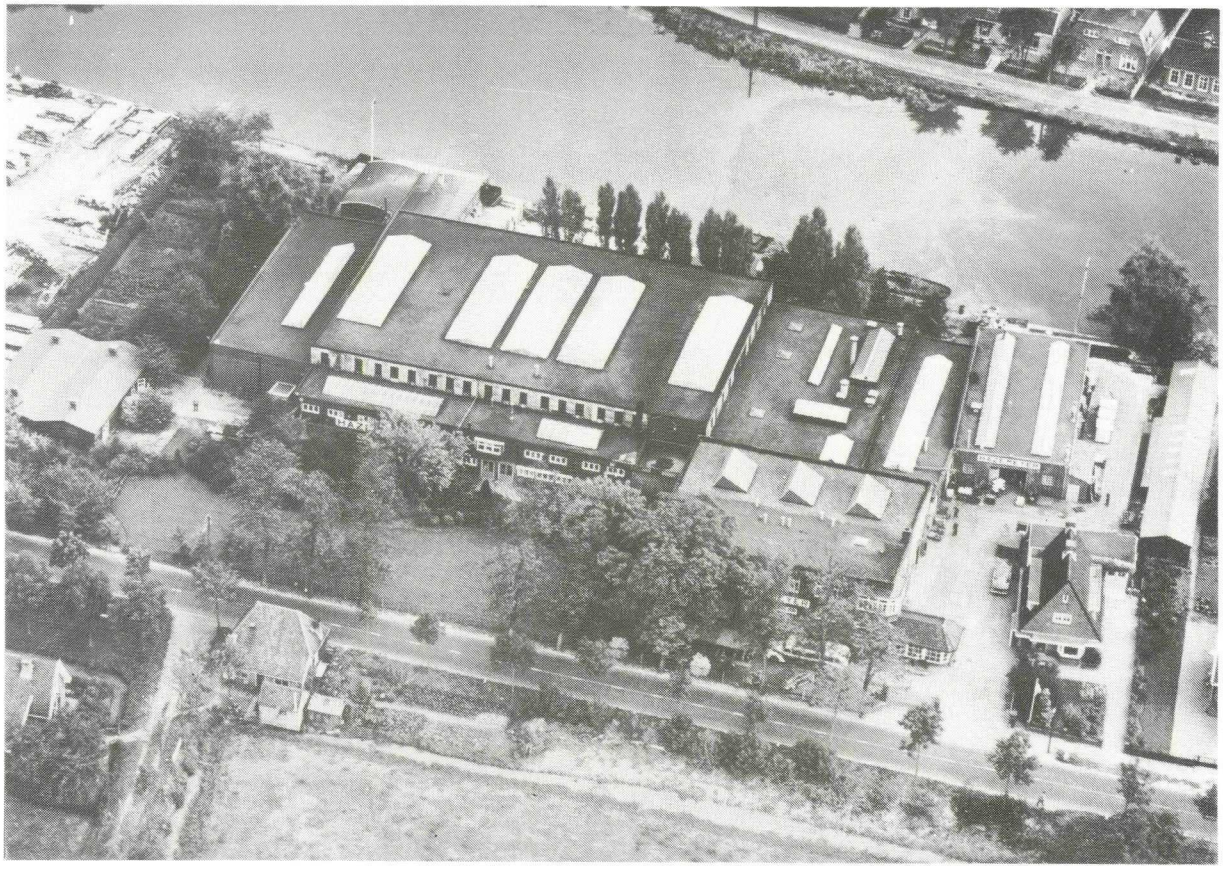

Afb. 8. Luchtfoto van het bedrijfscomplex van Hazemeyer omstreeks 1960.

landgebruik werd ontwikkeld en gemaakt, zoals stopcontacten, schakelkasten en transformatorhuisjes.

Een bijzondere (en weinig voorkomende) afdeling was de spuitgieterij met een tweetal spuitmachines. Hier werden allerlei gietstukken uit messing of lichtmetaal vervaardigd. Deze metalen werden na smelting in ovens onder hoge druk gespoten in een matrijs. De spuitgieterij werd door de opkomst van kunststoffen weer afgestoten. Vele metalen produkten werden vervangen door overeenkomstige uit kunststof, die centraal in Hengelo werden geproduceerd.

In latere jaren volgde nog een belangrijke uitbreiding met een polyesterafdeling. Hier werden toen de daken voor de verschillende transformatorstations vervaardigd. Ook bij Hazemeyer werden de gevolgen van een kentering in het economisch getij gevoeld. De stijging van het electriciteitsverbruik verminderde en ging tenslotte over in een daling. Hierdoor nam de vraag naar Hazemeyer-produkten sterk af. Samenvoegingen en reorganisaties leidden tot een wijziging en afslanking van de produktie. Het personeelsbestand liep terug tot ongeveer 100 mensen. Getracht werd met het eigen produkt - transformatorhuisjes - te overleven. Omstreeks 1977 dreigde opheffing van het bedrijf in Breukelen. De reeds genomen beslissing werd herroepen, maar dit bleek achteraf slechts uitstel. Toen concentratie van de activiteiten van enkele vestigingen in Amersfoort mogelijk bleek, was de sluiting niet meer te keren. Officieel gingen de toegangshekken op 31 december 1982 dicht.

Bronnen

Anoniem, 1928. Ons fundatie-boek. Eigen uitgave van de N.V. Industrieele Maatschappij voorheen J.W. Bronwasser Czn., Breukelen, 91 blz.
J. Malchus, z.j. Vijverhof. Boekje in eigen beheer uitgegeven door C.V. Metaalwarenfabriek Malchus.
Informatie verstrekt door de heren G.T. van der Vlis, B. Hoornstra en F. van Wulften.
Foto's ontleend aan Ons fundatie-boek (Afb. 1 - 5) en afgestaan door mevrouw H.J. de Langen (Afb. 7) en de heren M. Franke (Afb. 6) en F. van Wulften (Afb. 8).